

Є.М. Ворожейкіна, який зазначає, що вказані ознаки є складовими специфічного суб'єктного складу, особистого характеру чи інших вказаних вище ознак³³.

Слід зазначити, що у повному обсязі специфіку сімейних правовідносин ми можемо зрозуміти лише розглядаючи усі ознаки в сукупності. Ознаки сімейних правовідносин дають нам можливість не лише відмежувати їх від суміжних галузевих правовідносин, а й підкреслюють їх сутність та природу.

Отже, в результаті комплексного дослідження сімейних правовідносин можна зробити такі висновки:

1. Сімейні правовідносини є самостійним видом галузевих правовідносин, про що свідчить їх мета, соціальне призначення та характерні ознаки, виділення яких дає можливість зрозуміти сутність та юридичну природу сімейних правовідносин.

2. Особливе місце серед елементів сімейних правовідносин посідають їх суб'єкти, без яких неможливе ані виникнення, ані зміна, ані припинення сімейних правовідносин. Крім цього, сімейним правовідносинам, окрім особистого, притаманний безоплатний та тривалий характер, сімейні права та обов'язки є невідчужуваними, а підставою їх виникнення є специфічні юридичні факти.

3. Виокремлення специфічних ознак, з'ясування сутності та юридичної природи сімейних правовідносин, дасть можливість продовжити наші наукові розвідки у напрямку дослідження елементів сімейних правовідносин: суб'єктів, об'єктів, змісту та підстав їх виникнення зміни і припинення.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького інституту регіонального управління та права
(протокол № 2 від 7 листопада 2003 року)*

Штефан А.С.,

*аспірантка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ЗА ПОЗОВАМИ ДО ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ Й РЕПУТАЦІЇ

Проблема доказів і доказування у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації на сьогодні є досить гострою: матеріали судової практики у справах розглядуваної категорії свідчать про значну кількість судових рішень, що скасовуються саме через неповне з'ясування обставин справи та недоведеність фактів, що мають значення для правильного вирішення справи. Тому дослідження доказів у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації матиме не лише теоретичне, а й практичне значення, адже доки існуватиме судовий розгляд цивільних справ, доказування та його проблематика залишатимуться актуальними.

³³ Див.: Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. – М.: Юрид. лит, 1972.

Питання доказів і доказування у цивільному процесі привернуло увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців; різноманітні підходи до визначення доказів та проблем доказування були втілені у наукових працях видатних учених Є.В. Васьковського, М.А. Гурвича, І.М. Зайцева, О.Ф. Клейнмана, В.В. Комарова, М.К. Треушнікова, М.С. Шакарян, М.Й. Штефана, Я.Л. Штутіна, К.С. Юдельсона, Т.М. Яблочкова та інших. Але в роботах даних науковців окреслені загальні положення доказів і доказування в цивільному процесуальному праві, спеціальних досліджень з приводу особливостей доказів і доказування у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації в юридичній літературі не проводилось. деякі автори (А.Л. Анісімов, І.В. Решетнікова) – висвітлюють окремі питання проблеми доказів і доказування у справах розглядуваної категорії, але поза їх увагою залишилися чимало аспектів названої проблеми.

Метою дослідження виступає визначення доказів у цивільному процесі взагалі та розширений підхід до окреслення доказів та проблем доказування, що виникають при розгляді судами справ за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації.

Виконання судом завдань по захисту честі, гідності й репутації фізичних осіб та репутації юридичних осіб залежить від досягнення ним повних, всебічних і об'єктивних знань в судочинстві по розгляду таких цивільних справ та правильного застосування норм матеріального права в постановлених по них рішеннях, відповідно до встановлених фактичних обставин.¹ Перш ніж суд винесе рішення, він повинен встановити, що поширені відомості щодо фізичних чи юридичних осіб не відповідають дійсності або викладені неправдиво, ганьблять їх честь, гідність чи репутацію або завдають шкоди їх інтересам, тобто він повинен точно встановити ті факти, на яких ґрунтується право чи інтерес.² Але в момент порушення справи в суді знання судді про такі фактичні обставини існують у формі ймовірного знання.

Процес доказування у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і репутації, як і в усіх цивільних справах, тісно пов'язаний з поняттям „докази”. Законодавець у ст. 27 ЦПК дає широке і не досить чітке поняття доказів, тому для точного уявлення їх природи слід звернутися до доктрини цивільного процесуального права.

В юридичній літературі зустрічаються різні підходи до визначення поняття доказів. В дореволюційній літературі під доказами розуміли засоби, за допомогою яких сторони переконують суддів у правильності їх тверджень;³ одні з перших радянських дослідників проблеми доказів і доказування у цивільному процесі визначали докази як процесуальні засоби і способи встановлення об'єктивної істинності наявності чи відсутності фактів, необхідних для вирішення спору між сторонами;⁴ як засоби, за допомогою яких суд переконується в існуванні чи відсутності фактів, що мають юридичне значення для справи.⁵

Так, А.Я. Вишинський судовими доказами називав, по-перше, факти і обставини, що підлягають доказуванню, і по-друге, факти, які є способом, засобом доказування і використовуються для доказування чого-небудь.⁶ Пізніше цю точку зору підтримав

¹ Штефан М. Й., Дріжчана О. Г. Цивільне процесуальне право України. – К.: Либідь, 1994. – С. 146.

² Советский гражданский процесс. Учебник // Под ред. М. К. Треушникова. – М., 1989. – С. 153.

³ Див., наприклад: Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т.1. – М., 1913. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства, 2-е изд. – Ярославль, 1912. – С. 86.

⁴ Юдельсон К.С. Проблемы доказывания в советском гражданском процессе. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1951. – С. 32.

⁵ Клейнман А. Ф. Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1950. – С. 5.

⁶ Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. Изд. 3-е. – М., 1950. – С. 223–224.

В.Д. Арсен'єв, який визначив докази як фактичні дані, пов'язані з фактичними обставинами справи, що підлягають встановленню і встановлюються передбаченими в законі засобами доказування чи іншими фактичними даними, а також самі засоби доказування; при цьому під фактичними даними автор розумів факти минулого і теперішнього часу⁷.

Але навряд чи таке визначення може дати точне уявлення про поняття доказів, адже з його змісту виходить, що доказами у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі гідності й репутації є фактичні дані, що встановлюються за допомогою інших фактичних даних, або засоби доказування, що встановлюються за допомогою засобів доказування.

Судовим доказом також називали факт, отриманий із передбачених законом джерел та передбаченим законом способом, який знаходиться в певному зв'язку із шуканим фактом, і завдяки цьому зв'язку може служити засобом встановлення об'єктивної істинності шуканого факту.⁸ Але і такий підхід до розуміння доказів не відображає їх суті: по-перше, факти об'єктивної реальності не можуть міститися в процесуальних засобах, вони відтворюються в ході судового розгляду справи,⁹ по-друге, в наведеному визначенні простежується вимога допустимості доказів, а вона, як відмічає М.К. Треушніков, не пов'язана з фактичними даними, а має відношення до процесуальної форми доказів, тобто засобів доказування.¹⁰

При визначенні доказів у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і репутації слід враховувати їх істотні особливості. Перш за все, докази в абсолютній більшості випадків – це відомості про факти справи, яка розглядається, і лише у виключних випадках доказами виступають самі факти¹¹ або фактичні дані. Докази є відображенням фактів об'єктивної дійсності – обставин, які підлягають встановленню для вирішення цивільної справи. А встановлюються вони за допомогою інформації про них.¹² Тому більш вірно, на наш погляд, визначати докази не як фактичні дані, а як відомості про факти.

По-друге, доказова інформація як відомості не може існувати самостійно в об'єктивній реальності. Суд може сприйняти дану інформацію тільки через певні засоби і за допомогою них. Тому поняттям доказів повинна охоплюватися не лише доказова інформація, але і засоби, в яких вона міститься.¹³

По-третє, обов'язковою ознакою судових доказів у справах про захист честі, гідності й репутації за позовами до засобів масової інформації, як і в будь-яких інших цивільних справах, є їх одержання і дослідження у визначеному законом порядку. Недотримання чи порушення встановленого порядку одержання і дослідження доказів, незалежно від причин, знецінює їх, призводить до втрати ними властивостей і значення судових доказів.¹⁴

⁷ Арсен'єв В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. – М.: Юр.лит., 1964. – С. 92.

⁸ Курылёв С. В. Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе. – М., 1956. – С. 5-6.

⁹ Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань, 1973. – С. 101-102.

¹⁰ Треушников М. К. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 7.

¹¹ Зайцев И. М. Судебное доказывание // Гражданский процесс России. – М.: Юристъ, 2001. – С. 158.

¹² Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве. – М.: Норма, 2000. – С. 117.

¹³ Зайцев И. М. Судебное доказывание // Гражданский процесс России. – М.: Юристъ, 2001. – С. 159.

¹⁴ Штефан М. Й. Цивільний процес: Підручник. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Ін юре, 2001. – С. 266.

По-четверте, докази знаходяться у взаємозв'язку з обставинами, що підлягають встановленню як для вирішення всієї справи, так і для здійснення окремих процесуальних дій. Статтею 28 ЦПК передбачено, що суд приймає до розгляду лише належні докази – ті докази, які мають значення для справи. Належними є докази, які здатні підтвердити факти, що мають значення для справи, необхідні і одночасно достатні для винесення обґрунтованого рішення.¹⁵

По-п'яте, істотною особливістю доказів, поруч з належністю, є їх допустимість. Обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися ніякими іншими засобами доказування (ст. 29 ЦПК). Спроба віднести належність та допустимість до ознак доказів зазнала критики в юридичній літературі. Належність, на думку К.І. Комісарова, – не ознака доказів, а критерій відбору потрібних доказів в порядку їх оцінки; допустимість – прояв процесуальної форми.¹⁶ Але щодо такої позиції можна подати зауваження.

Докази по справі про захист честі, гідності і репутації, як і по будь-якій іншій цивільній справі, що розглядається в суді, обмежені предметом доказування. Тому доказами будуть не будь-які відомості, а відомості про факти, які необхідно встановити для вирішення цивільної справи. Належність доказів до обставин, які підлягають встановленню, виділяє серед усієї інформації саме ту, яка є доказом по справі.¹⁷ Допустимість же доказів означає одержання їх із засобів, передбачених законом. Обставини будь-якої цивільної справи встановлюються не довільним шляхом, а лише тими засобами доказування і в тому порядку, які визначені законом. Тобто доказами стануть лише ті відомості про факти, які одержані у визначеному законом порядку. Недотримання або порушення такого порядку призводить до втрати відомостями властивостей судових доказів.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що судовими доказами у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і репутації слід називати відомості про факти, які підлягають встановленню для вирішення цивільної справи або здійснення окремих процесуальних дій, одержані з передбачених законом засобів доказування та в порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством.

Суд приймає до розгляду лише ті докази, які мають значення для справи (ст. 28 ЦПК), тобто складають предмет доказування. До предмету доказування входять ті факти, які мають матеріально-правове значення, без встановлення яких неможливо вирішити справу по суті.¹⁸ Предмет доказування виконує орієнтуючу функцію в судовому доказуванні, надає доцільність пізнавальній діяльності суду, сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначає обсяг та межі судового пізнання та служить критерієм визначення належності кожного із доказів у справі.¹⁹ Таким чином, предметом доказування є сукупність обставин матеріально-правового та процесуального характеру, які підлягають встановленню для правильного вирішення справи.

У справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації обставини, які підлягають встановленню, можна розділити на дві групи: факти, встановлення

¹⁵ Треушников М. К. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 54.

¹⁶ Комиссаров К. И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства. – Свердловск, 1971. – С. 52.

¹⁷ Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве. – М.: Норма, 2000. – С. 120.

¹⁸ Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань, 1973. – С. 54.

¹⁹ Зайцев И. М. Судебное доказывание // Гражданский процесс России. – М.: Юристъ, 2001. – С. 161.

яких необхідне у кожній цивільній справі про захист честі, гідності й репутації, та факти, встановлення яких необхідне в окремих випадках, виходячи із особливостей кожної конкретної справи. Встановленню у всіх без винятків цивільних справах про захист честі, гідності і репутації підлягають такі обставини:

а) відповідають чи не відповідають дійсності поширені відомості;

б) ганьблять чи не ганьблять відомості честь, гідність і репутацію фізичної особи або репутацію юридичної особи;

в) чи поширені відомості через засіб масової інформації.

Іншими обставинами, потреба в доказуванні яких може виникнути залежно від складності справи, є:

а) наявність майнової шкоди, спричиненої позивачу в результаті поширення відповідачем відомостей, які ганьблять честь, гідність і репутацію, а також причинний зв'язок між шкодою та поширенням відомостей, якщо позивач вимагає відшкодування майнової шкоди;

б) наявність та характер немайнової шкоди, якщо позивач вимагає її компенсації, протиправні діяння, причинно-наслідковий зв'язок між ними та шкодою та наявність вини заподіювача шкоди;

в) джерело отриманої інформації, факт запозичення інформації. Якщо поширені відомості одержані засобом масової інформації із джерел, передбачених ст. 42 Закону України „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, ст. 48 Закону України „Про телебачення та радіомовлення”, автор та засіб масової інформації звільняються від відповідальності за поширення таких відомостей;

г) якщо має місце захист честі, гідності та репутації особи, яка померла, – факт її смерті;

д) якщо автор статті, репортажу тощо помер або оголошений померлим, визнаний безвісно відсутнім, недієздатним чи обмежений у дієздатності – відповідний юридичний факт смерті, оголошення померлим, визнання безвісно відсутнім, обмежено дієздатним чи недієздатним;

е) якщо засіб масової інформації, який поширив відомості, реорганізований або ліквідований – факт реорганізації або ліквідації.

Аналіз судової практики свідчить про наявність помилок, які допускаються в практиці щодо обставин, які підлягають з'ясуванню у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації.

Основною з підстав скасування судових рішень у розглядуваній категорії цивільних справ є не з'ясування характеру поширених відомостей та не встановлення, чи ганьблять відомості честь, гідність і репутацію. Так, наприклад, у справі Є. за позовом до редакції газети „Зміївський кур'єр” про захист честі, гідності й репутації позивач зазначив, що в № 10 і 11 газети за 1998 р. були опубліковані статті, які, на його думку, містять образливі інсинуації щодо нього як кандидата в народні депутати України, ганьблять його честь, гідність і репутацію. Виходячи з вимог ст. 7 ЦК, позивач мав зазначити в позовній заяві та назвати в судовому засіданні, а суд – перевірити й мотивувати в рішенні, які саме відомості (факти) поширені щодо позивача, не відповідають дійсності або викладені неправдиво, з'ясувати, чи ганьблять вони честь, гідність або репутацію позивача та чи завдають шкоди його інтересам. Оскільки суд першої інстанції ці вимоги не виконав і постановив необгрунтоване рішення, воно було скасоване.²⁰

Зустрічаються і непоодинокі випадки помилкових або навіть безпідставних вимог з боку позивача про визнання поширених відомостей такими, що не відповідають дійсності та ганьблять

²⁰ Ухвала судової колегії в цивільних справах Верховного Суду України від 3 лютого 1999 р. // Рішення Верховного Суду України. Щорічник. – 2000. – С. 7-8.

честь, гідність і репутацію. Так, зокрема, Л., новопризначений начальник Дніпропетровської обласної ДАІ, подав позов до газети „Вісті Придніпров'я” з вимогою компенсації немайнової шкоди, заподіяної його честі, гідності й репутації, у розмірі 100 тисяч грн. Підставою звернення до суду стало те, що при публікації привітання Л. з призначенням на високу посаду в газеті було розміщене фото не Л., а начальника одного з райвідділів ДАІ. В наступному номері редакція принесла свої вибачення, але надрукувала фото іншого працівника органів МВС.²¹ Уявляється, що в такому випадку позивач мав би звернутися до редакції газети з вимогою опублікувати його фотографію, адже відомості, що були поширені, відповідали дійсності і не ганьбили його честі, гідності й репутації, але ця обставина не була взята до уваги ні позивачем, ні судом, який прийняв позовну заяву.

При розгляді справ розглядуваної категорії часто виникають труднощі із визначенням розміру немайнової шкоди та обґрунтуванням її спричинення. Так, Новоодеський районний суд Миколаївської області задовольнив позов І. про компенсацію немайнової шкоди в сумі 10 000 грн. з редакції газети „Сланецький вісник”, не врахувавши, що викладені в газетній статті відомості лише частково не відповідають дійсності, що позивач не надав достатніх доказів на підтвердження того, що публікація спричинила йому моральні страждання, стала причиною істотних змін його життєвих і виробничих стосунків, негативно вплинула на його репутацію. Виходячи з цього, судова колегія Миколаївського обласного суду змінила рішення та зменшила розмір стягнення до 150 грн.²²

Матеріали судової практики свідчать, що при розгляді справ за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації не завжди повно з'ясовується джерело виникнення інформації, не враховуються обставини, передбачені ст. 42 Закону України „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, за наявності яких засоби масової інформації звільняються від відповідальності. Так, Сокирянський районний суд Чернівецької області задовольнив позов Л., відомості, викладені в газеті „Дністровські зорі”, визнав такими, що не відповідають дійсності та ганьблять честь, гідність і репутацію позивача, зобов'язав редакцію газети та автора публікації С. надрукувати спростування та стягнути солідарно з відповідачів на користь позивача 2000 грн. Проте, як було встановлено, в публікації був відтворений офіційний виступ глави Сокирянської райдержадміністрації на засіданні обласного координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. З цих підстав судова колегія Чернівецького обласного суду скасувала рішення, а справу направила на новий розгляд.²³

З іншого боку, на практиці трапляються випадки, коли суди без достатніх підстав з посиланням на ст. 42 Закону України „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” відмовляють у позовах до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації. Так, наприклад, Ленінський районний суд м. Кіровограда відмовив у позові П. до газети „Кіровоградська правда” та автора статті І. про захист честі, гідності й репутації, пославшись на те, що автор статті використав інформацію, надану посадовою особою – головою КСП. Колегією в цивільних справах Кіровоградського обласного суду рішення було скасоване, оскільки інформація, яку передав журналістові голова КСП, не є виступом посадової особи, за відтворення якої ні журналіст, ні редакція не несуть відповідальності.²⁴

²¹ Овдин В. Судебная статистика как зеркало свободы слова // Зеркало недели. – 2002. – № 9 (384).

²² Узагальнення практики вирішення судами справ за позовами до засобів масової інформації, проведене Верховним Судом України. – К., 1999. – С. 12.

²³ Узагальнення практики вирішення судами справ за позовами до засобів масової інформації, проведене Верховним Судом України. – К., 1999. – С. 6.

²⁴ Неопубліковане узагальнення практики вирішення судами справ за позовами до засобів масової інформації, проведене Верховним Судом України. – К., 1999. – С. 7.

Аналіз викладеного вище дає підстави зробити висновок про потребу у виробленні чіткого підходу до окреслення фактів, які потребують доказування у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації.

Зокрема, внесення змін до частини 1 ст. 27 ЦПК та викладення її у такій редакції: „Доказами в цивільній справі є відомості про факти, які підлягають встановленню для вирішення цивільної справи або здійснення окремих процесуальних дій, одержані з передбачених законом засобів доказування та в порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством”, на наш погляд, буде більш точно відображати суть доказів у цивільному процесі.

Доцільно було б також внести зміни до постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7 „Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій”, виклавши в ній окремим пунктом перелік обставин, що підлягають доказуванню у кожній без винятків справі за позовом до засобу масової інформації про захист честі, гідності й репутації, а також обставини, встановлення яких може бути необхідним залежно від обставин конкретної справи. Чітка законодавча регламентація таких обставин сприятиме досягненню мети правосуддя – забезпеченню повного, всебічного і об’єктивного розгляду справ за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації та винесенню законних і обґрунтованих судових рішень у таких справах.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 13 від 21 березня 2003 р.)*

*Бондаренко Ч.А.,
викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту
регіонального управління та права*

ПРОЦЕСУАЛЬНА МЕТА СТАДІЇ ПІДГОТОВКИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Цивільний процес як система врегульованих нормами цивільного процесуального права дій по здійсненню правосуддя в цивільних справах охоплює процесуальну діяльність не тільки суду (судді, суду першої інстанції, апеляційної, касаційної інстанцій), а й інших осіб, які беруть участь у справі або сприяють здійсненню правосуддя.

Процесуальна діяльність, як і будь-яка інша діяльність, завжди спрямована на досягнення певного результату. При цьому, як аргументовано зазначає Г.А. Жилін, суб’єктивне сприйняття бажаного результату процесуальної діяльності у різних учасників розгляду та вирішення справи різняться.